

УДК 070.1 + 070.4

ІДЕОЛОГЕМИ СУЧАСНОЇ ЖУРНАЛІСТИКИ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА (ЧИ МОЖЛИВЕ СВІТОТВОРЕННЯ ПОЗА СВІТОГЛЯДНИМ КОНТЕКСТОМ?)

Т. Лильо

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, 79000, Львів, Україна, e-mail: tlylio@yahoo.com*

У статті проаналізовано деонтологічний аспект підготовки журналістів та функціонування ЗМІ загалом. Автор стверджує, що базовий рівень вирішення проблем сучасної журналістської освіти та ЗМІ має не технологічний чи комерційний, а світоглядний характер.

Ключові слова: ідеологема, світогляд, журналістика, маніпуляція, університет, ментальність, ЗМІ, пропаганда, плюралізм.

Прихильники радикального реформування вищої школи в рамках Болонського процесу вважають, що пріоритетним орієнтиром сучасної академічної освіти мали би бути не світоглядні засади та неокреслені можливості студента, а його здатність адаптуватися до вимог ринку праці. Тому, стверджують вони, “основне питання — це... не світоспоглядання, а світобудова і самобудова” (5; 61). Декларовані креативні можливості дипломованої особи є спокусливими, в чомусь — закономірними, однак, вони можуть виявитися не такими вже й конструктивними чи безпечними.

Там, де нівелюється або обривається органічне формування світоглядів (академічне середовище є важливою ланкою цього процесу), з’являється сприятливий ґрунт для всіляких експериментів не лише над людиною, а й над народами. Ми не раз були свідками, коли базове для будь-якої світоглядної системи поняття правди відривали від його витоків, і певне маніпулятивне середовище узурповувало його. За таких обставин критерії правди ставили не в пізнавальний (історичний) контекст чи в контекст зіставлення, а в ситуативно-креативний, прогресивістський контекст для вирішення короткотермінових завдань. Правду розривали на фрагменти, позбавляли метафізичного, цілісного визначення, перетворювали на погано ідентифіковану історичну цінність, а то й зовсім вилучали з ідентифікаційного контексту, який традиційно визначає ту чи іншу мотивацію дій. Саме цим скористалися тоталітаризми ХХ століття, кожен з яких пропонував і реалізовував будівництво “раю” на землі з інформаційного, світоглядного нуля, тобто на частковому чи повному вихолощенні історичної свідомості. Комунізм знищив неперервність історичного розвитку, застосовувавши класовий підхід до поняття “правда”. Узурповані партією “ум, честь и со-

весть” стосувалися лише “нашої епохи”, що дозволяло більшовикам безоглядно карати “іменем революції”. Абстрактна точка відліку “справедливості”, поєднана з вірою у будівництво “нашого нового світу”, стала початком винищення мільйонів людей, десятків націй.

Творення світу у світоглядному вакуумі може спричинити, в кращому випадку, лише тотальне маніпулювання масами. Зрештою, світоглядний вакуум — поняття ситуативне. Ми живемо у світі, де щільність ідеологем та протилежних за змістом цінностей посилюється. Будь-яка деідеологізація свідомості людини, покоління чи суспільства призводить до нової, часто псевдоальтернативної за своїми наслідками для суспільства, ідеологізації, пропаганда якої часто використовує техніку смислового хаосу. Її мета — спричинити безлад у сфері понять та ієрархії вартостей. Проблема маніпуляції загострюється, оскільки сучасна пропаганда створює безпрецедентну видимість правдоподібності. Як наслідок, її ефективність зростає.

Така постановка проблеми загострюється, якщо перенести її в контекст функціонування системи ЗМІ, в якій багато що починається з підготовки журналістів у вищій школі. Уже впродовж кількох років в Україні спостерігаємо спроби винести за межі університетів світоглядні засади навчання майбутніх фахівців ЗМІ, а всі академічні зусилля спрямувати на виховання передусім функціональних навичок медіа-працівників — селекціонерів інформації, які досконало володіють прийомами PR, менеджменту ЗМІ і на яких нібито є найбільший попит в редакціях. Частково ці вимоги небезпідставні, однак пріоритетність згаданих орієнтирів є алогічною: у нашому медіа-світі багато видань належать до преси думок, а отже — мають безпосередню причетність до формування світогляду. Навіть більше: про маніпулятивний характер таких спроб свідчить і той факт, що більшість газет, журналів, теле- і радіоканалів не є ідеологічно нейтральними. Сьогодні згадані алогічні спроби важко зарахувати до постколоніальних синдромів, адже ця проблема актуальна не лише у країнах колишнього СРСР. Наприклад, у Польщі усі впливові щоденні газети (“Gazeta Wyborcza”, “Rzeczpospolita”) та більшість тижневиків (“Polityka”, “Wprost”, “Tygodnik Powszechny”) сповідують ліберальні погляди. Світоглядного нейтралітету не дотримуються і такі бульварні видання, як “Nie”, “Fakty i Mity”. Не краща ситуація і на польському телебаченні, де переважає світоглядна орієнтація, яку критики називають “світською”, “ліберальною”, чи, зрештою, “лівою” (12; 126). На думку Р. Земкевіча (13; 71), польські медіа вже давно перестали брехати так, як це робила “Правда”, а маніпулюють на зразок “New York Times”. Як стверджує дослідник ЗМІ Мацей Іловецький, “певні політичні та світоглядні медіа-групи мають непропорційно більші впливи, в порівнянні з реальними поділами в польському суспільстві... Йдеться про певний стиль публіцистичної діяльності, насаджування власних поглядів. Його використовують насамперед ліберальні та ліві ЗМІ” (10; С.24, 83). Така асиметричність блокує автентичний комунікаційний процес суспільства, створює ситуацію, в якій, з одного боку, простежуємо терор модних думок, а з іншого, за словами німецької ученої Елізабет Нойел-Нойманн (9), — “спіраль мовчання”. Як наслідок, поняття “громадська думка” стає маніпулятивним засобом. Різноманітність помітна в типах преси, оформленні, однак вона не має нічого спільного зі світо-

глядним плюралізмом. Вибір і різноманітність — поняття хоч і різні, але нероздільні одне від одного; вибір без різноманітності — неможливий.

Не є таємницею, що свою світоглядну концепцію має і флагман ліберальної преси — “New York Times”. Головний мотив світогляду газети (людина є вільною і повинна сама себе творити (self made man)), оскільки вартості є наслідком лише виховання і не є абсолютні) важко узгодити з християнським світобаченням, а відстоювання газетою поступового обмеження суверенності національних держав явно не узгоджується з цінностями національними. Хоча різноманітність можуть допускати в показовому форматі. Кілька років тому у США спалахнув скандал (11) з приводу виставки картини Діви Марії у Бруклінському Музеї Мистецтв. Картину було намальовано екскрементами слона... Мер Рудольф Джуліані назвав цю акцію профанацією і пригрозив скоротити розміри фінансування музею. З цього приводу у газеті з'явилося 70 публікацій. У 37-ми з них автори захищали виставку, 9 публікацій відстоювали християнську гідність і 24 були нейтральними за змістом. Але більшість редакційних коментарів засуджували мера Джуліані. У цьому контексті важить не калькуляція тих чи тих публікацій, а розуміння того, що сьогодні замало боротися лише проти фактів зла, оскільки першопричини його замасковані значно глибше — у світоглядних лабіринтах, пастках. У журналістиці вирішити цю проблему лише за допомогою професійних навиків неможливо. Згорання світоглядних предметів на користь вирішення процедурних проблем майстерного репортерського текстотворення може спричинити хіба що безрезультатні дискусії про неузгодженість моралі та професіоналізму, втечу у спрощені формули світосприйняття, дати журналістові та його читачам ілюзію компетентності, бажання пристосовувати події й тенденції світу до часткових знань, уявлень про нього. Як наслідок, особа не проектуватиме себе на карту світу, її полінаціональну парадигму, а на карту вузької спеціалізації, з якою вона може себе зіставити, у якій може себе заспокоїти. Легкість буття — одна з передумов впровадження ідеологем споживацького суспільства. Потурати цьому університет не має права, адже саме він для людини, яка вийшла з родинного кола і перебуває на завершальних етапах ідентифікації, є чи не останнім сховищем ідентифікаційного значення. В умовах поляризації ідеологем, деісторизації свідомості і, водночас, битв за історію журналістові та його потенційним читачам (глядачам, слухачам) важливо дивитися на світ крізь свій культурний, ментальний код. Саме він, а не формальні приписи чи вибіркова толерантність, є головним гарантом справжнього плюралізму.

В українських медіа-реаліях ця проблема сягнула рівня національної безпеки, особливо з огляду на події 2004 року та участь у них ЗМІ. Двадцять років до того в листі до газети “Los Angeles Herald-Examiner” один з читачів зазначив: “Журналісти настільки втратили зв'язок з фундаментальними вартостями суспільства — такими, як честь, почуття обов'язку і державна служба, що стали чужинцями для того суспільства, якому мають служити” (10). Логічним адресатом цієї констатації сьогодні може бути чимала кількість ЗМІ в Україні. Фактично ми стали свідками прояву ментальної тріщини між українським народом та власниками деяких впливових в Україні телекомпаній, газет, які однаково маніпулювали усіма українцями. Суть проблеми — у відвертій неповазі великої частини мас-медіа до гідності мільйонів людей, їх національного

світосприйняття. Останні події фактично спростували тезу про те, що в журналістиці попит породжує пропозицію, адже більшість ЗМІ, на відміну від своїх споживачів, істотно спізнилися в намаганнях відчувати реальні потреби та настрої українського суспільства, його моральні імперативи, донедавна екранна версія яких тепер просто виглядає карикатурно. Тому ми повинні дуже обережно ставитися до того, що режисери інформаційних кампаній називають суспільним інтересом і, як зауважив у недавньому викривальному щодо ЗМІ виступі Глава Англійської церкви Великої Британії Архієпископ Кентерберійський, “суспільство повинно відмовитися від риторики, яка представляє ЗМІ захисниками демократії лише на тій підставі, що вони подають нам щось, що називається інформацією” (1). Просто інформація теж може бути засобом маніпуляції, тим паче в умовах монополізації глобального комунікаційного процесу. Гасло лондонської газети “Time” стверджує, що найкраща пропаганда — тенденційний підбір об’єктивних фактів...

Якщо особі бракує знання про світ, то навіть за бажання зрозуміти інформацію про нього, вона не вловить повноти сенсу, не поставить цю інформацію в контекст закономірності, історичної перспективи, що полегшує декодування причин і наслідків того, що сталося... У сучасному світі потрібно подавати не лише інформацію, а й контекст, у якому ця інформація набуває певного значення. Подання коротких інформацій з цілого світу веде до втрати повноти образу. Громадськість, яку не цікавить брак продовольства та питної води, — це громадськість, вихована великими телемережами. Якщо її увага концентрується на локальних справах і на кримінальній хроніці, то лише тому що телебачення виховало обивателя, який мало знає і мало чим цікавиться. Людина проявляє інтерес не до суті, повноти інформації, а лише до її форми у вигляді заголовка чи концентрованого, підсиленого спецефектами зображення. У ЗМІ не творять уже думки, а викликають емоції. Інакше кажучи, здатність мислити нівелюють на користь здатності бачити, чути, смакувати.

Ритм, афекти і новизна — усе це стає чи не найголовнішою цінністю для журналістики. Барвисті фрагменти проносяться повз нас без будь-якого зв’язку, напрямку. Сучасне інформування побудоване на ілюзії власної самодостатності. Значення має не з’ясування правди як процесу пізнання (інколи дуже зтяжнього), а моментний імідж правдоподібності. Саме тому зростання доступу до інформації веде до меншого розуміння. А нерозуміння натомість теж повинно мати виправдання. Відтак людина розриває причинно-наслідковий зв’язок між коренями і спонукою, надією. Минуле і майбутнє, як ментальні категорії, цілісність й узгодженість потрапляють під загрозу “тиранії моменту” (3). Корені зобов’язують глибше пізнавати щось, а не ковзати по фактажній поверхні. Крім цього, інформаційна революція призвела до зростання публічного доступу до інформації. Вона вимагає тотального спрощення від інформації. Як наслідок, інформаційні фрагменти заповнюють прогалини, вдираються в логічно узгоджені корпуси знань і розщеплюють їх, витісняють усе, що нібито застаріло, стверджуючи, що ті чи ті цінності консервативні, а їхні носії — повільні.

Справжня журналістика — превентивна, зміцнює національний і громадянський імунітет, сприяє мисленню категоріями незалежної держави і таким чином нейтралізує загрози загальнодержавного масштабу. У ній стиль тоталь-

ного і часто нікчемного розвінчування та “героїзму” поступається стилеві подвижництва, яке значно ближче стоїть до світогляду і моралі, аніж до такого транспарентного поняття, як професіоналізм. Зразок саме такої журналістики залишив нам у паризькій “Культурі” Єжи Гедройц (4). Згідно з політичною філософією його журналу, діяльність журналіста орієнтується на перспективу, окреслює те, що у політиці є надчасовим, а не обмежується лише коментуванням поточних подій.

Під час минулорічних виборів український глядач став заручником подвійної телестратегії, що спочатку розчленовувала і намагалася підкорити свідомість громадян, а згодом — змобілізувати її на новому ґрунті “стабілізації”. Успіх такого експериментування можливий лише тоді, коли заблоковано доступ народу до глибинних пластів, кодів власної ідентифікації, а національну поведінку тотально скеровано у прагматичне середовище тимчасової вигоди, вирішення ситуативних завдань. І сьогодні ЗМІ відчайдушно нав’язують ситуацію псевдоальтернатив, у яких ми нібито маємо обирати вектори національного розвитку і навіть самозбереження в інституційному та географічно-просторовому вимірі. Одні ЗМІ трактують ЄС як “привілейований простір людської надії” (10), інші — весь суспільний оптимізм зводять до євразійських утворень. Проте в традиціях українців якраз визначати горизонти оптимізму хроноцентрично, тобто за допомогою часових категорій (згадаймо хоча б Шевченкове “Встане Україна... Світ правди засвітить” (8; 268)). Кожен народ століттями витворює напрочуд міцну систему нейтралізації зла. Важливе місце в ній займає історична свідомість, адже історія — це колосальний ціннісний досвід, у якому зафіксовані емпірично доступні ритуали стримування усього злого; це — потужне аргументаційне середовище для обґрунтування відносної правди, тобто правди своєї, національної, яку багато ЗМІ в Україні систематично зневажають. Саме тому вивчення історії має бути одним з пріоритетів журналістської освіти у вищій школі.

Такий факт. У 1940 році під час окупації Франції злий геній нацистської пропаганди Йозеф Геббельс заборонив німецькій пресі глузливо писати про французьку символіку, героїв, одне слово — про те, що могло би принизити французів. Він добре розумів, що таким чином ЗМІ провокують ще один фронт, на якому навіть вишуканий нацистський цинізм не має шансів перед інформаційною спадковістю французької величі... Те, що збагнув Геббельс понад шістьдесят років тому, виявилось не під силу нинішнім медіаавторам “національних катастроф” та клімату національного цинізму, чий вплив стає помітним передусім під час передвиборчої кампанії. Хохми про “хохлів”, саломазохізм у “столічних новинах”, принизливі розмови про можливості української мови (наприклад, у фільмі Дмитрія Кісельова “Самостійна Україна”) втягують глядача в середовище псевдодискусій, відволікають його увагу від вирішення принципових завдань — як в Україні, так і в Росії. І власне Росії у цих медіапровокаціях відведено вторинну роль. Її політичний вплив на українського виборця занадто очевидний. Серйозний опонент чи навіть противник, який не ховається за спинами інших, так відверто чужих символів звично не паплюжить.

Сьогодні можемо констатувати крах найдосконаліших маніпулятивних ідеологем, найслабшим місцем яких стала їхня світоглядна неорганічність, відрубність. Однак медіа-тест на світоглядну міцність українців триває. Наведемо

ще один промовистий приклад. Згадуваний вище історичний час є оптимальним місцем пошуку спільності долі багатьох представників певних народів світу, які концепцію так часто згадуваної сьогодні “політичної нації” тримають напоказ, а за фасадом національного життя переважають етно-культурні характеристики, критерії. Проте творцям новітніх ідеологем інформаційного простору до цього байдуже. Вони пишуть свою “історію”. Дарма, що без гарантування усього комплексу прав нації, яка дала назву країні, неможливо реалізувати права національних меншин. Зрештою, коли порушуються права представників певних нацменшин, деякі ЗМІ безапеляційно називають це, скажімо, антисемітизмом, русофобією та ін... Отож, речники політичної нації повинні взяти таку повчальну для українців реакцію до уваги. Саме вона доводить, що справжні лінії безпеки визначають за етнічними ознаками, критеріями, які у звуженому просторі сучасної телеправди існують хіба що на ефірному узбіччі. За даними досліджень (2) американських учених Роберта Лейкена та Стівена Брука з Вашингтонського дослідницького інституту Nixon Center, найбільше ісламське терористичне угруповання в Європі та Північній Америці зародилося не на Близькому Сході чи в країнах, що розвиваються, а на Заході. Близько 41% з них мають громадянство країн ЄС або США. Тому, по-перше, творення імітованих основ стабілізації — і оманливе, і небезпечне. Творення політичної нації — не політична, а значно ширша — світоглядна проблема. По-друге, кожна національна культура, національний менталітет має неповторні глибини, які не підкорити, не перейняти представникові іншої культури. Як казав Гілберт Честертон (7; 328-331), що більше людина захоплюється чужою країною, то менше вона хоче її наслідувати. Якщо англієць захопиться Францією, він спробує стати французом, якщо він полюбить Францію, він залишиться англійцем. Ключовим поняттям для чужинця тут мало би бути почуття не вигоди, а вдячності за право жити на цій землі вільними людьми.

Кожна тенденція породжує контртенденцію. Уже сьогодні концептуальність переживає нове відродження у сфері медіа, принаймні у деяких європейських країнах. Наприклад, у Німеччині є спеціалізовані канали, що цілодобово передають класичну музику, а в Японії один з каналів стільки ж транслює лише вид на священну гору Фудзияму. Щоразу гострішою є потреба у ґрунтовних, чесних роз'ясненнях і солідній журналістиці, яка подавала би глибинну, субстанційну інформацію. Судячи з усього, прихильники тотального інформування і розважання за допомогою ЗМІ децю принизливо потрактували світоглядні потреби глядача і слухача, який щоразу більше страждає від постійного миготіння образів, синхронного відчуття реальності як багатих на деталі зображень, а не як ліній крізь час, причиново-наслідкових зв'язків. Отож, базовий рівень вирішення проблем сучасної журналістської освіти та ЗМІ не технологічний чи комерційний, а світоглядний.

1. Архієпископ Кентерберійський атакує ЗМІ // День. — 2005. — 20 лип.
2. Джихад з європейським паспортом // Frankfurter Allgemeine. — 2005. — 22 лип.

3. *Еріксен Т.Г.* Тиранія моменту: швидкий і повільний час в інформаційну добу — Львів, 2004. — 196 с.
4. *Лось Й.* Журнал “Kultura” (Париж) й особливості формування громадської думки в Україні та Польщі (1991-2000) // Вісник Львів. ун-ту. — Серія Журналістика. — 2003. — Вип.23. — С. 182-194.
5. Моделі гармонізації національних і міжнародних стандартів освіти у контексті Болонського процесу. Матеріали Міжнародного семінару 27-28 травня 2004 року, проведеного у Львівському національному університеті імені Івана Франка. — Львів, 2004. — 112 с.
6. *Пахльовська О.* Польща й Україна: “Ода радості” Бетховена на кордоні нової резервації // День. — 2004. — 31 лип.
7. *Честертон Г. К.* Собр. соч.: В 5 т. Т. 5: Вечный Человек. Эссе / Пер. с англ.; Сост. и общ. ред. Н. Л. Трауберг. — СПб., 2000.
8. *Шевченко Т.* Кобзар. — К., 1987. — 639 с.
9. *Elizabeth Noell-Neumann.* The Spiral of Silence: A Theory of Public Opinion // Journal of Communication. Univ. of Chicago Press. — Chicago, 1984.
10. *Howiecki M.* Krzywe zwierciadło. O manipulacji w mediach. — Lublin, 2003. — 232 s.
11. *Kłopotowski K.* New York Times naprawia świat // Rzeczpospolita. — 2002. — 9 listop.
12. *Lepa A.* Świat propagandy. — Częstochowa, 1994. — 189.
13. *Ziemkiewicz R.* “TET” nad Wisłą // Debata. — 1994. — № 2.

**IDEOLOGEMS OF MODERN JOURNALISM:
THEORY AND PRACTICE (IS CREATION OF WORLD OUTSIDE
OF WORLD OUTLOOK CONTEXT POSSIBLE?)**

Taras Lylo

L'viv Ivan Franko National University

79000 Lviv, Universytetska Str. 1

Tel. office: (0322) 964775

E-mail: tlylio@yahoo.com

The deontological aspect of journalism studies is analyzed in this article. In particular, the author stressed, that a base level of modern journalism education problems has a worldview character, not technological or commercial.

Key words: ideology, world outlook, journalism, manipulation, university, mentality, mass media, propaganda, pluralism.

Стаття надійшла до редколегії 06.12.2005